

TAPA VABADUSSÕJA MÄLESTUSMÄRGI IDEEKONKURSS

Seletuskiri Tapa linna Vabadussõja mälestuseks monumendi püstitamise ideekonkursi juurde

Kooskõlas esitatud ettepanekutega, valla eelarvestrateegiaga 2023 – 2026 ja valla 2023 eelarvega on plaanitud Tapa linna püstitada vabadussammas Vabadussõja 2018 – 2020 Eesti rahva poolt saavutatud võidu austamiseks ja jäädvustamiseks.

Vabadussamba püstitamiseks korraldatakse ideekonkurss, mille võistlusülesanne ja võistluseeskiri esitatakse volikogule seisukohavõtuks. Vallavalitsus teeb volikogule ettepaneku võtta volikogu istungi päevakorda vabadussamba rajamise arutelu eesmärgiga otsustada vabadussamba asukoht, väljendada ootus kujundusele ja anda sisend ideekonkursi žüriiliikmete kaasamiseks.

Mälestusmärgi kontseptsioon on esitatud ideekonkursi võistlusülesandes ja ideekonkursi ja sellel osalemise tingimused on lahti kirjutatud ideekonkursi võistluseeskirjas.

Tapa vallavalitsus arutas võistlusala ja seega ka vabadussamba rajamise kohta Tapa linnas ning peatuti kolmel võimalikul asukohal: Kirikupark (Pargi 1a), J.Vilmsi plats (Pikk 4) ja Tapa Vallaraamatukogu ees olev haljasala (Kooli 6). Arutelu tulemusena eelistab Tapa vallavalitsus Tapa linna Kirikuparki (Pargi 1a).

Kirikupargi kasuks räägivad paljud asjaolud. Seoses sellega, et mälestusmärki nähakse teostuselt pigem klassikalisena ja mitte abstraktsena ning ülimoodsana, siis parim koht selleks on Kirikupark. Pargis asub EELK Tapa Jakobi koguduse kirik, mille arhitektuurne lahendus on väga ilus. Tapa luteri kirikuhoone on leidnud kajastamist raamatus 101 Eesti pühakoda. Hetkel on Tapa luteri kirik metsistunud ja väljakasvanud vana pargi taga ning selle ilus hoone pole kesklinnast vaadeldav. Kui avada kirikuhoone ja selle Jaama tänava poolsele alale rajada klassikaline mälestussammas, siis monument ja kirik mõjuvad koos ja täiendavad teineteist.

Lisaks on Kirikupargis kesklinna ümberkujundamise käigus rajatud jalgteed ja valgustus, mida enam rajama ei pea.

Samuti toetab ideed Tapa linna haljastuse arengukava 2014 – 2023, milles on sätestatud järgmist: Hetkel on harilikest pärnadest ja -vahtrast koosnev kooslus vabakujuline. Nagu kõik Tapa linna harilikud pärnad, on ka need suure haiguskahjustusega. Probleemiks on puude liigne tihedus ja liigniiskus, mistõttu park on suhteliselt pime ja puude alusvõra on raagne. Pargi vanas osas on otstarbekas kõrghaljastus asendada uue haljastusega ühe rekonstrueerimistöoga. Järk-järgulist asendamist selle pargiosa puhul ei soovita. Seega, asendades vana ja väljakasvanud ning haige kõrghaljastuse noore kõrghaljastusega avatakse Tapa luteri kiriku hoone ning see saab vaadeldavaks kesklinnast, mis lisab Tapa kesklinnale oluliselt väärikust ja ilu. Park koos vabadussambaga saab vallakodanike vaba aja veetmise ning ajalooliste tähtpäevade tähistamise kohaks.

Vabadussõja mälestusmärk võiks kujutada konkreetset inimest või inimesi, et poleks abstraktne kujutis, vaid isik(ud) oleks(id) äratuntav(ad).

Samuti võiks Vabadussõja mälestusmärk olla seotud Vabadussõja ajal olulist rolli mänginud soomusrongide võitlustega.

Tapa linna ja praeguse valla asulate vabastamisega ja Vabadussõjas soomusrongide juhtimisega seotud isikutest kõige legendaarsem on kapten Anton Irv.

Eriti suur oli soomusrongide tähtsus just Vabadussõja esimestel kuudel, nii otsese sõjategevuse kui ka vägede moraali tõstmise seisukohalt. 1918. aasta detsembris olid soomusrongid (Kuperjanovi partisanide kõrval) ühed vähestest, kes julgesid pealetungivat vaenlast rünnata ja temaga ise kontakti otsisid.

Tänu soomusrongidele ei kujunenud Eesti vägede taandumine Vabadussõja alguses ka kunagi paaniliseks. Kui jalaväe jõud murdus, andsid rongid taas vastulöögi ja jalavägi sai jälle hingetõmbeaega. Nii iseloomustab Vabadussõja esimestel kuudel Eesti vägede taandumisoperatsiooni aktiivne kaitse, mis 1919. aasta jaanuari algul läks omakorda üle aktiivseks vastupealetungiks. (Lumme tuisanud, teedeta maastikul muutusid soomusrongid olukorra peremeesteks ning tungisid aina sügavamale vaenlase positsioonidesse).

4. jaanuaril 1919 võitis laiarööpmeline soomusrong nr 1 kapten Anton Irve juhtimisel lahingu Kehra jaama juures, mis oli esimene Eesti vägede edukas pealetungilahing ja kujunes kogu Vabadussõja murdepunktiks. 6. jaanuaril 1919 vallutas sama rongi dessant vaenlase suurtükipatarei (kolm kerget 3-tollist suurtükki), millest avati tuli lähedal asunud Jänedä mõisa pihta. Mõisast taandudes jättis vaenlane lahinguväljale lisaks varem vallutatud kergetele suurtükkidele nüüd veel ka ühe (6-tollise) raskesuurtüki. Need neli suurtükki olid Eesti sõjaväe esimesed kaalukamad trofeed Vabadussõjas.

Soomusrongid tegid ka ootamatuid ja vahel lausa hulljulgeid väljasõite vaenlase positsioonide lähedusse või nende sisse. Soomusrongide väljapaistvamateks ettevõtmisteks Vabadussõjas olid Tartu vallutamine 14. jaanuaril 1919 ja Anton Irve initsiatiivil toimunud kahe soomusrongi (LRSR 1 ja 2) üllatusrünnak Irboskale kuu aega hiljem, mille käigus vangistati Punaarmee 85. kütipolgu staap. Soomusrongid kapten Irve juhtimisel hoidsid Irboska raudteejaama viis päeva enda käes, kuni olid lõpuks sunnitud ülekaaluka vaenlase survele taanduma.

Anton Irve elulugu

Hans Irv sündis 17. (vkj 5.) septembril 1886 Viljandi vallas Ruudikülas väikse renditalu pidaja pojana. 15-aastasena siirdus parema hariduse saamiseks apostlikku õigeusku ning ristiti 1902. aasta märtsis Antoniks.

Üldhariduse omandas Uusna valla Anni koolis ja Viljandi apostliku õigeusu kihelkonnakoolis, kus pärast lõpetamist (1904) töötas kolm aastat õpetajana (1904–1907).

1907–1910 oli kohustuslikus sõjaväeteenistuses tsaariarmees, kus endise kooliõpetajana teenis staabikirjutajana. Vabanes teenistusest 1910. aasta detsembris "vanema järgu noorema kirjutajana", mis vastas noorem-allohviteri aukraadile. 1911–1914 abistas isa talupidamisel.

Esimeses maailmasõjas (1914–1917)

Vene 269. Novorževi jalaväepolgu luurekomando ülem lipnik Anton Irv 1916. aastal.
Rinnal Georgi sõduriristide täiskomplekt ja Prantsusmaa *Médaille militaire*'i orden

1. Eesti polgu ohvitser staabikapten Anton Irv 1917. aastal

1. Eesti polgu II pataljoni ülem staabikapten Anton Irv (vasakul) ja I pataljoni ülem, staabikapten Karl Parts 1918. aastal

Esimese maailmasõja puhkedes Anton Irv mobiliseeriti ja asus teenima Pihkvas asuvasse 269. Novorževi jalaväepolku. Astus vabatahtlikult polgu luureüksusesse. Rindel alates 1914. aasta novembrist Ida-Preisimaal. Lahingutes paistis silma erakordse vapruse ja leidlikkusega. **Pälvis 1915. aasta kevad-talvel oma diviisist (ca 16 000 meest) esimesena Georgi sõduriristide täiskomplekti, mis oli keiserlikus Vene armees kõrgeim sõdurile antav tunnustus.**

1915. aasta novembris ülendati isikliku vapruse ja sõjaliste teenete eest ohvitseriks (ilma et ta oleks oma elus päevagi sõjakoolis käinud) ning määrati polgu luureüksuse ülemaks.

Esimese soomusrongiga rindele

30. novembril 1918 siirdus ta soomusrongi nr 1 ülema kapten Karl Partsi abina Viru rindele. 2. detsembril 1918 osales lahingus Vaivara ja Auvere jaama vahel ning 3. detsembril 1918 Vaivara jaama vallutamisel.

Laiarööpmelise soomusrongi nr 1 ülem

10. detsembril 1918 määrati kapten Irv soomusrongi nr 1 ülemaks. Raamatus "Eesti Vabadusristi kavalerid" (1935) on selle kohta kirjutatud:

Laiarööpmeline soomusrong nr 1 Tapa vallutamisel, 9. jaanuar 1919. Rongi kõrval võsas langenud enamlased. (Anton Irve foto)

Tapa vallutamisel vangistatud punaarmeelased. Paremal (binokliga) soomusrongide üldjuht kapten Karl Parts. (Anton Irve foto)

Soomusrongide divisjoni juhtkond Vabadussõja ajal koos merejõudude juhataja Johan Pitkaga. Istuvad (vasakult): Tartus haiglaravil viibiv soomusrongide ülemjuhataja kapten Karl Parts, "soomusrongide isa" ja Eesti merejõudude juhataja Johan Pitka, Soomusrongide divisjoni ülema kohuseid täitev kapten Anton Irv (1919. aasta kevad-talvel)

Soomusrongide divisjoni juhtkond Vabadussõja ajal koos merejõudude juhataja Johan Pitkaga. Istuvad (vasakult): Eesti merejõudude juhataja Johan Pitka, Soomusrongide divisjoni ülema kohuseid täitev kapten Anton Irv ja haiglaravil viibiv kapten Karl Parts (1919. aasta kevad-talvel)

„Täitis rongiülema kohuseid haruldase tasakaalukuse, vapruste ja oskusega.“

13.-15. detsembril 1918 juhtis kapten Irv soomusrongi nr 1 lahingutegevust Vaeküla metsas, 23.-24. detsembril 1918 Tapa kaitselahingutes ning 29. detsembril 1918 Lehtse lahingus.

Murrang Vabadussõjas: Kehra lahing ja pealetungi algus

4. jaanuaril 1919 peatati kapten Irv juhtimisel Punaarmee edasitung Kehra lahinguga. See oli esimene Eesti vägede edukas pealetungilahing, mis kujunes kogu Vabadussõja murdepunktiks.

Järgnevalt puhastas kapten Irv oma rongiga vaenlastest 5. jaanuaril 1919 Aegviidu, 6. jaanuaril 1919 Järeda ning 7. jaanuaril 1919 Lehtse.

Tapa ja Tartu vabastamine

Juhtis seejärel 9. jaanuaril 1919 kolme soomusrongi ja jalaväeüksuste tegevust Tapa vabastamisel ning 10. jaanuaril 1919 soomusrongi nr 1 Tamsalu ja Rakke vabastamisel.

13. jaanuaril 1919 juhtis kapten Irv soomusrongi nr 1 Voldi lahingus ning 14. jaanuaril 1919 Tartu vabastamisel.

Laiarööpmeliste soomusrongide ülem

23. jaanuaril 1919 võttis ta kapten Karl Partsi haavatasaamise tõttu viimaselt üle laiarööpmeliste soomusrongide üksuse (kokku 4 soomusrongi) ülema kohused. 24. jaanuaril 1919 anti tema käsutusse Valga vallutamise operatsiooniks ka Kuperjanovi partisanide pataljon.

Laiarööpmelise soomusrongi nr 2 ohvitserid koos Soomusrongide divisjoni ülema kohuseid täitva kapten Anton Irviga (esireas, vasakult neljas) Vastseliina raudteejaamas (12. märts 1919)

Laiarööpmelise soomusrongi nr 2 suurtükiplatvorm "Kalew" Vastseliinas enne lahingut Petseri pärast. Platvormil (paremalt): Soomusrongide divisjoni ülema kohusetäitja kapten Anton Irv, Soomusrongide divisjoni adjutant alamkapten Arnold Hinnom, rongi ülem kapten Jaan Lepp, rongi suurtükipatarei ülem lipnik Leonhard Pallon (märts 1919)

Vabastas alluvate üksustega 25. jaanuaril 1919 Palupera ja Puka, 27. jaanuaril 1919 Keeni, 28. jaanuaril 1919 Sangaste ning osales Valga vabastamisel 1. veebruaril 1919.

14.-19. veebruaril 1919 osales ta alluvate üksustega rasketes lahingutes Irboska piirkonnas, kus asustatud punktid käisid korduvalt käest kätte ning soomusrongid sattusid mitu korda piiramisrõngasse.

Soomusrongide divisjoni ülem

10. veebruaril 1919 moodustati Soomusrongide divisjon, mille koosseisu kuulus 4 laiarööpmelist ja 4 kitsarööpmelist soomusrongi, samuti remondi-, varustus-, tehnika-, side- ja muud allüksused. Kõigi soomusrongide koosseisu kuulusid peale suurtükiväe- ja kuulipildujaüksuste ka jalaväeüksused.

Määrati Soomusrongide divisjoni ülema kohusetäitjaks ning juhtis divisjoni allüksusi Lõunarindel kuni surmani.

Seoses 3. Diviisi moodustamise ja vägede ümberkorraldamisega lõunarindel, määras sõjavägede ülemjuhataja kindralmajor J. Laidoner 27. märtsil 1919 Soomusrongide divisjoni ülema kapten Anton Irve alluvusse (lisaks laia- ja kitsarööpmelistele soomusrongidele ja soomusautodele) ka Kuperjanovi partisanide pataljoni, Kalevlaste Maleva, Skautide pataljoni, Võru kaitsepataljoni ja suurtükiväge.

27.–29. märtsil 1919 juhtis Eesti vägede edukat operatsiooni Petseri tagasivallutamiseks. Operatsiooni teostamiseks kuulusid operatiivselt tema käsutusse lisaks soomusrongidele ja eelpoolmainitud jalaväepataljonidele veel ka 2. ja 7. jalaväepataljon.

Kapten Irve surm

Kapten Irvel oli harjumuseks juhatada ka Soomusrongide divisjoni ülemana tähtsamaid lahinguid alati isiklikult, olles seejuures ikka võitlejate esireas. Ja ühes sellistest lahingutest ta 27. aprillil 1919. aastal langeski.

Anton Irv langes Põhja-Lätis Strenči (saksapäraselt *Stakeln*) lähistel, Egle kõrtsi ja Kauči talu naabruses, Egle raudteejaama lähistel.

Langemise hetkel viibis ta oma vägedest kaugel eespool. Endise Esimese maailmasõja aegse tsaariarmee jalaväepolgu luurekomando ülemana teostas ta olukorrast parema ülevaate saamiseks ka sel päeval luure isiklikult – liikudes püss käes soomusauto "Kalevipoeg" ees – kui teda tabas vaenlase püssikuul otse südamesse.

Tema viimasteks sõnadeks, teda hetk enne langemist ohu eest hoiatanud soomusauto "Kalevipoeg" meeskonnaliikmetele, oli: "Ärge kartke midagi!"

Kapten Irv langes diviisiülemale vastaval ametikohal, alludes vahetult ülemjuhatajale. Nii vastutusrikkal kohal olev juht ei tohiks tavaliselt võidelda püss käes oma vägede eesotsas, sest tema

langemine tähendaks suurt kaotust kogu kaitseväele. Kuid kapten Irv oli harjunud tegutsema ennastohverdava lahingujuhina, kelles oli pikaajalise lahingutegevuse vältel kujunenud usk saatusesse. Ta püüdis ikka olla seal, kus lahingutegevus oli kõige otsustavam ja kus tema isiklik mõju ja juhatus võisid anda kõige paremaid tulemusi. Säärane teguviis oligi tema kui sõjamehe üks kõige iseloomustavamaid omadusi.

Kapten Irvele allusid langemise hetkel kõik 5 laiarööpmelist ja 3 kitsarööpmelist soomusrongi (kitsarööpmeline soomusrong nr 4 oli 7. aprillil 1919 lahingu käigus rööbastelt välja jooksnud ja jäeti ägeda suurtükitule all maha ning langes vaenlase kätte), Kuperjanovi partisanide pataljon, Kalevlaste Maleva, Skautide pataljon, soomusrongide divisjoni tagavarapataljon (rindeüksus), Võru kaitsepataljon, soomusrongide divisjoni ratsakomando, remontrongid, hetkel ainuke töökorras olev soomusauto "Kalevipoeg" (ülejäänud olid remondis), soomusrongide tagalaasutused ja muud väiksemad allüksused.

Kapten Anton Irv oli kolme Vabadusristi kavaler.

23. augustil 1919 loodi lahingukoondisena Soomusrongide diviis. Soomusronglased kuulusid Vabadussõja ajal Eesti sõjaväe eliiti. Üheksast sõjamehest, keda autasustati kolme Vabadusristiga, oli neli soomusronglastest ohvitseri, 286 võitlejat said Vabadusristi. Vabadussõja lahingutes langes 323 soomusronglast. Rahu ajal tehti mitmeid reorganiseerimisi ja muudatusi soomusrongide väeosas.

Pärast võidukat Vabadussõda likvideeriti Soomusrongide diviis 1. veebruarist 1921 ja diviisi osadest moodustati soomusrongide brigaad asukohaga Valgas. 1. augustil 1923. aastal reorganiseeriti soomusrongide brigaad kaheks rügemendiks: Tapa mõisas asuvasse 1. Soomusrongirügementi kuulusid soomusrong „Kapten Irv“ ja soomusrong nr. 3, Valgas asuvasse 2. Soomusrongirügementi kuulusid soomusrongid nr. 2 ja nr. 4. Igal soomusrongil

Soomusrongirügemendi Tapa kasarmud valmisid 1923. aastal. Peale uute kasarmute ja elektrijõujaama juurdeehitamise olid omal jõul mõisa aidad, küünid, tall, laudad ja muud kõrvalhooned nõuetekohaselt ümber ehitatud. Endise Tapa mõisa härrastemaja esimesel korrusel asusid rügemendi staap ja ohvitseride kasiino saaliga, kus toimusid ametlikud vastuvõttud ja ballid.

30. novembril 1934. aastal liideti 1. ja 2. Soomusrongirügement üheks Soomusrongirügemendiks asukohaga Tapal.

Sõja ajal kiirkorras ehitatud soomusrongide lahinguvagunid vajasisid peale Vabadussõda remonti ja täiendust. Keskenduti põhilisele löögijõule – suurtükivagunite ümber- või uute ehitamisele.

Vagunid said uue, 10 – 12 mm paksuse kroomnikkel- ja katlaterasest soomuse. Kahurid (põhiliselt 76mm Vene kahurid laskekaugusega 6 – 8 km) paigaldati tumbadele, millega suurenes tunduvalt laskesektor. Kuna suurtükivagunitele paigaldati ka raskekuulipildujad, siis kadus eraldi kuulipildujavagunite vajadus.

1930. aastate teisel poolel oli Soomusrongide rügemendis 8 kerget, 4 segatüüpi ja 4asket tüüpi suurtükivagunit.

1936. aastal viidi ohvitseride kasiino üle Ambla maanteel asuvasse majja. Teisel korrusel olid rügemendiülevaade ja tema abi eluruumid. Keldrikorrusel paiknesid kõigile avatud nn sõdurite pood baariga, köök jm. Hoone tagaküljel pälvis tähelepanu veranda talveaiaga.

Meelelelutuse osas tunnistati parimaks loengud Vabadussõjast, filmidest armastusdraamad ja seiklusfilmid, mängudest koroona, lauatenis, sportmängud, male, kabe jne. Sooviti tantsukursuste korraldamist, et kinosaaits võimaldataks korv- ja võrkpalli mängida, võimlemistundides rohkem riistvõimlemist ning et vabal ajal saaks rohkem suuski kasutada.

Soomusrongirügement likvideeriti 1940. aastal nõukogude võimu tulles. Teadaolevalt viisid uue võimu esindajad soomusrongid Venemaale, kus nad lammutati ja ümber sulatati. Eestis ei ole säilinud mitte ühtegi soomusrongi ega selle vagunit.